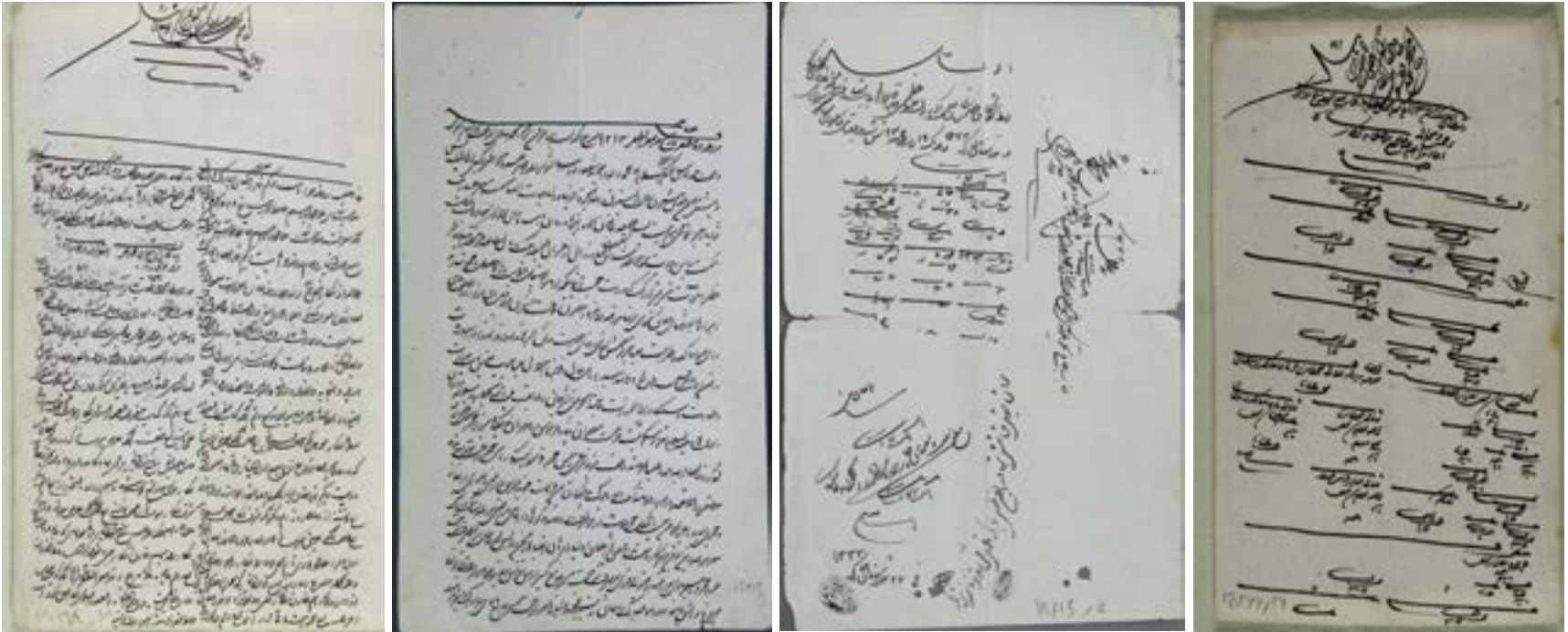


نگاهی به تاریخچه مراسم شب‌های احیا در مشهد از دریچه وقف و نذر

موقوفه‌هایی که عطر رمضان دارند



تزارش مربوط به روشنایی حرم در شب های ماه رمضان و لیلیا
قدر، تاریخ سند۱۱۴۷(دوره صفویه)

صورت مخارج مربوط به روضه خوانی از ۱۹تایب ۲۴ ماه رمضان در
حرم مطهر رضوی، تاریخ سند۱۳۳۲ق (دوره قاجاریه)

سوادوقنامه مزعه ده مظفر وقفی شهریانوبیگم که ویژه
روشنایی مسجد گوهرشاد در ماه رمضان است تاریخ سند۱۳۱۳

اعطای خلعت به ملا محمد ابراهیم حافظ برای روضه خوانی ۲۱
ماه رمضان در حرم رضوی، تاریخ سند ۱۱۱۲(دوره صفویه)

مرضیه ترابی ا مراسم شب‌های قدر در مشهد و حرم رضوی، به‌ویژه شب ۲۱ماه مبارک رمضان که مصادف با شب شهادت امیرمؤمنان^(ع) است، از دیرباز با شکوهی خاص برگزار می‌شد. مردم در ماتم امام مظلوم، شهر را یکپارچه سیاه‌پوش می‌کردند و در تکیه‌ها و مساجد به عزاداری می‌پرداختند و نیمه‌شب، برای عرض تسلیت به امام هشتم^(ع) به‌سوی حرم مطهر حرکت می‌کردند. یاد و نشانه این مراسم بزرگ و معنوی را می‌توان در لایه‌لای متون تاریخی، به‌ویژه سفرنامه‌های نوشته‌شده به قلم جهانگردان خارجی و زائران ایرانی و غیرایرانی به‌وفور مشاهده کرد. با این حال بخش مهمی از تاریخ مراسم شب‌های قدر در مشهد، درمیان اسناد و وقف‌نامه‌ها حفظ شده است؛ اسناد و وقف‌نامه‌هایی که برای تنظیم امور و برنامه‌های این شب‌ها و نیز تأمین هزینه آن‌ها به رشته تحریر درآمده است و خوشبختانه بخش بزرگی از این اسناد مهم و ارزشمند، امروز دردسترس ماست. در این نوشتار، به بهانه شهادت مظلومانه مولی‌الموحیدین^(ع)، این اسناد را مرور خواهیم کرد و با توجه به مفاد آن‌ها، می‌کوشیم تصویری نزدیک به واقعیت از مراسم شب‌های قدر سده‌های پیش را در مشهد، پیش روی شما خوانندگان گرامی قرار دهیم.

- تعطیلی مشهد در بیست و یکم رمضان

مشهدی‌ها از دیرباز روز ۲۱ماه مبارک رمضان را، روز تعطیل عمومی درنظر می‌گرفتند، یکی از سند‌های قدیمی که می‌توان از آن برای اثبات وجود چنین امری در شهر مشهداستفاده کرد، سندشماره۲۵۲۰(موجود در مرکز اسناد استان قدس رضوی اباموضوع«کسراجاره از حمام آغچه به جهت تعطیلی ایام عاشورا، اربعین و ۲۱رمضان» است، طبق محتوای این سند که با خط «سیاق» و در سال ۱۱۴۶قمری(۱۱۱۲خورشیدی) یعنی دو سال پیش از آغاز سلطنت نادرشاه به رشته تحریر درآمده است، روز شهادت امیرمؤمنان^(ع) در مشهد، یکی از روزهای تعطیل عمومی بود که حتی حمام آغچه(از موقوفات خواجه عتیق منشی، نخستین تولیت شناخته‌شده آستان قدس رضوی در دوره شاه اسماعیل یکم صفوی) نیز، در این روز تعطیل می‌شد. چنین اقدامی به معنای تمرکز مردم بر موضوع عزاداری و حضور برجمعیت و پرشور آن‌ها در تکایا، مساجد، حسینیه‌ها و به‌ویژه حرم مطهر رضوی است؛ به همین دلایل، بخش بزرگی از اقدامات مربوط به این

شب که در اسناد آستان قدس رضوی دیده می‌شود، به محتوای برنامه‌های حرم مطهر و امور ویژه پذیرایی و... در این شب اختصاص دارد.

- استفاده از ظرفیت وقف و نذر
- معمولا متولیان آستان قدس با استفاده از ظرفیت نذور و موقوفه‌های حرم رضوی، منابع مالی موردنیاز را برای برگزاری هرچه بهتر و باشکوه‌تر مراسم شب‌های قدر و به‌ویژه شب ۲۱ماه مبارک رمضان تأمین می‌کردند؛ مثلا طبق سند ۲۰۶۲۳۲(موجود در مرکز اسناد آستان قدس رضوی)، در سال ۱۳۳۴قمری(۱۲۹۴خورشیدی)، سیدجواد ظهیرالاسلام، تولیت وقت آستان قدس، دستور تهیه ملزومات موردنیاز زوار تهرانی، برای اقامه عزاداری در شب قدر و در «ایوان عباسی» صحن عتیق را صادر کرد یا طبق سند۱۰۴۳۸۱(موجود در مرکز اسناد آستان قدس رضوی)، در رمضان همان سال ۱۳۲۴قمری، ظهیرالاسلام به «مسئولان کارخانه خادمی»(آشپزخانه مخصوص خدام) دستور داد در

شب ۲۱ ماه مبارک رمضان، ۱۶-خوانچه افطاری برای منازلی که او تعیین کرده بود و ظاهرا جمعی از علما و ذاکرین در آن‌ها مهمان بودند، تهیه کنند و بفرستد. چنین اقداماتی البته محدود بود و شاید آثار آن را به‌ندرت بتوان در میان اسناد دید.

- موقوفاتی از جنس «رمضان»
- بخش مهمی از برنامه‌های مربوط به شب‌های احیا در شهر مشهد، بااستفاده از ظرفیت عظیم موقوفه‌ها اداره می‌شد. درواقع اوقاف، هم هزینه‌های مربوط به برگزاری مراسم را تأمین می‌کردند و هم باتنظیم دقیق وقف‌نامه، چگونگی و کیفیت برگزاری مراسم را تعیین می‌کردند. نکته جالب توجه این است که موضوع این موقوفه‌ها حالت مطلق ندارد؛ یعنی تمام مراسم را دربر نمی‌گیرد و هر اوقف، بسته به علاقه خود، هزینه بخشی از مراسم را با استفاده از ظرفیت مالی موقوفه خود تأمین کرده است. احتمالا وقف‌نامه مشهور عباسقلی خان شاملو، یکی از وقف‌نامه‌های قدیمی‌ای محسوب می‌شود که در آن‌ها به موضوع

تأمین هزینه روشنایی حرم امام هشتم^(ع) در شب‌های ماه مبارک رمضان و به‌ویژه شب‌های قدر اشاره شده است. تأمین هزینه روشنایی از آن نظر اهمیت داشت که تا پیش از پیروزی انقلاب اسلامی، حرم مطهر به‌صورت شبانه‌روزی، میزبان زائران نبود و تنها در برخی شب‌ها، مانند شب‌های جمعه و نیز شب‌های احیا، درهای حرم شبانگاه به روی زائران بسته نمی‌شد؛ به همین دلیل، تأمین هزینه روشنایی حرم مطهر در چنین شب‌هایی به منبع مالی ویژه‌ای نیاز داشت و وقف‌نامه‌هایی مانند وقف‌نامه عباسقلی خان، این هزینه را تأمین می‌کرد. درکنار این تمهیدات که ضمن وقف‌نامه‌های کلان و به‌عنوان جزئی از آن محل توجه قرار می‌گرفت، تعدادی از موقوفه‌ها هم بودند که درآمد آن‌ها اساسا به برنامه‌های شب‌های قدر و ماه مبارک رمضان اختصاص داشت و مردم مشهد و زائران حرم رضوی از مواهب چنین موقوفه‌های برخوردار بوده‌اند. در ادامه به تعدادی از این موقوفات اشاره خواهیم کرد.

موقوفه شهریانوبیگم

شهریانوبیگم، بانوی خیر و نیک‌اندیش، در سال ۱۲۱۳قمری(۱۱۷۷خورشیدی) شش دانگ مزرعه ده مظفر را وقف حرم مطهر و مسجد گوهرشاد کرد تا درآمد آن، صرف هزینه سوخت و روشنایی این دو مکان مقدس در شب‌های قدر شود.

موقوفه محمدحسین الشریف

این موقوفه، شامل یک دانگ ونیم از مزرعه حسین آباد، واقع در حومه شهر کرمان است و باید یک سوم درآمد آن، صرف سوخت موردنیاز حرم مطهر در ماه‌های رجب، شعبان و رمضان می‌شد. مرحوم الشریف، در سال ۱۲۵۴قمری(۱۲۱۷خورشیدی) وقف‌نامه خود را تنظیم کرد.

موقوفه پل‌دش بیگ

این موقوفه در سال ۱۱۵۸قمری(۱۱۲۴خورشیدی) وقف شد و شامل سه زوج مزرعه عباس آباد در بلوک تبادکان و سه زوج مزرعه حاجی نصیر در بلوک منیزان است که درآمد آن باید به مصارف مراسم ماه رمضان اختصاص می‌یافت و بخشی از آن، صرف تأمین روشنایی حرم مطهر در شب‌های قدر می‌شد.

موقوفه عضدالملک

موقوفه عضدالملک در سال ۱۲۷۴قمری(۱۲۳۷خورشیدی) و اوایل دوره ناصرالدین شاه قاجار وقف شد و شامل شش دانگ یک رشته قنات، مشهور به «راضی چهارطاقی» موسوم به «حسین آباد» بود که بخشی از درآمد آن، باید صرف عزاداری شب و روز شهادت حضرت علی^(ع) می‌شد.

موقوفه محمودبیگا

این موقوفه که درسال۱۱۲۰قمری(۱۰۸۷خورشیدی)، درعهدشاه سلطان حسین‌واواخردوره صفویهوقف شده است، شامل پنج دانگ از مزرعه «خیرآباد محراب خانی» معروف به «محمودآباد»، دو دانگ از قنات درویش بیگ و شش ونیم جریب زمین در مشهد است که باید درآمد آن را بعد از صرف برخی هزینه‌های خیریه، برای تأمین حلیم ماه مبارک رمضان و توزیع آن بین افراد نیازمند، به‌ویژه در شب‌های احیا، مصرف می‌کردند.

موقوفه حاجی معین التجار

این موقوفه که در سال ۱۳۱۱قمری(۱۲۷۲خورشیدی) وقف شده، شامل سه دانگ از شش دانگ کاروان سرای متعلق به حاجی معین التجار در رشت بوده است که بخش مهم آن به تأمین هزینه برگزاری مراسم شب قدر، به‌ویژه شب ۲۱ماه مبارک رمضان در حرم رضوی، اختصاص داشته است.

موقوفه نیرالدوله

نیرالدوله موقوفات متعددی درمشهدواطراف آن داردکه برای موضوعات گوناگون وقف شده‌اند. یکی از این موقوفات به مصارف مراسم ماه مبارک رمضان اختصاص دارد. طبق مندرجات وقف‌نامه که در سال ۱۳۱۶قمری(۱۲۷۷خورشیدی)تنظیم‌شده‌است،بخشی ازدراآمدموقوفه مدنظر، باید در ماه مبارک رمضان و در سه شب قدر، صرف روضه‌خوانی بر سر مزار واقع شود و در شب ۲۳ماه مبارک رمضان، به هرکدام از فقرای زوار و غیرزوار «که مستحق باشند» و در مراسم شرکت کنند، از قرار نفری هزار دینار صدقه دهند.

موقوفه مصطفی قلی افشار

این موقوفه شامل یک زوج از ۹زوج مزرعه «خین عرب» می‌شود که وقف‌نامه آن در سال۱۲۳۸خورشیدی تنظیم شده است. براساس مندرجات وقف‌نامه، بخشی از درآمد موقوفه باید صرف تأمین قند و جای مراسم شب‌های احیا در حرم رضوی شود.

سنت نخل گردانی در حرم مطهر رضوی



مراسم احیای شب‌های قدر از دوره صفویه در بارگاه ملکوتی امام رضا^(ع) به‌صورت یک سنت هرساله برگزار می‌شده است. براساس اسناد به‌جای مانده، در این ایام، مستغلات و دکان‌های مربوط به حرم مطهر رضوی، تعطیل می‌شد و برخلاف شب‌های دیگر که در ابتدای شب، چراغ‌های حرم خاموش می‌شد، در این شب‌ها تا صبح، تمام صحن‌ها و رواق‌ها باید روشن می‌ماند و نقاره‌نوازی و نواختن طبل نیز ممنوع بود. برابریکی از اسناد مربوط به دوره قاجار، در رمضان سال ۱۲۷۵قمری، متولی باشی وقت حرم مطهر، خطاب به ملا محمدعلی فراش و شماع آستان، چنین می‌نویسد: «از قدیم مرسوم بوده شب‌های احیا، دو راتبه سوخت جهت حرم محترم و عمارت می‌داده‌اند؛ چون درب حرم مبارک تا صبح باز است، باید سوخت شود. شما هم در سه شب احیا، هر شب یک راتبه علاوه بر مستمری سایر شب‌ها را قبض بگیریید.»

مراسم نخل پندان شب شهادت امیرالمؤمنین علی^(ع) یکی دیگر از مراسمی بوده که تا چند دهه قبل، هر سال ماه مبارک رمضان در حرم مطهر رضوی برگزار می‌شده است. تصویر پیش رونمایی از یکی از همین نخل‌هاست که شب ۲۱رمضان گردانده می‌شده است. این تصویر در دوره پهلوی اول ثبت شده است.

مشهدیات

گفتارهایی در باب تاریخ و فرهنگ شهر بهشت

چگونگی شکل‌گیری مدارس علمیه مشهد (قسمت دوم)



۳شنبه

۱۴۰۳ فروردین ۱۴۴۵

شماره ۲۲

شماره ۲۲

SHAHRAKNEWS.IR

۱۵



تاریخ و هویت